

Poljska kultura 1948.-1956. Perspektiva jugoslavenskog veleposlanstva u Poljskoj kao izraz legitimizacije vlastitog režima

U radu se predstavlja odnos jugoslavenskih diplomata akreditiranih u Varšavi prema kulturnoj stvarnosti Poljske u godinama 1948.-1956. To je razdoblje obilježeno konfliktom Jugoslavije sa zemljama Istočnog bloka te ponovnim uspostavljanjem odnosa nakon Staljinove smrti 1953. pa sve do 1955./1956. godine. Analizom diplomatskih dokumenata koji su iz jugoslavenskog veleposlanstva u Varšavi pristizali u Beograd pokušava se prikazati pogled službenih krugova iz Jugoslavije na kulturnu politiku vlasti u Poljskoj te odnos umjetnika prema komunističkom režimu. Prema mišljenju autora članka, pravednost vlastitih rješenja u Jugoslaviji se pokušavala dokazati prikazujući razne poteškoće u zemljama koje zavise o Sovjetskom Savezu. Rad se temelji na neobjavljenoj arhivskoj građi prikupljenoj u Arhivu Jugoslavije u Beogradu, Diplomatskom arhivu Ministarstva vanjskih poslova Republike Srbije, te se poziva na dosad objavljene radove koji se odnose na kulturne odnose Jugoslavije i Poljske.

Ključne riječi: Poljska, Jugoslavija, kultura, komunizam, Sovjetski Savez

Umjesto uvoda: odnosi Poljske i Jugoslavije 1945.-1949.

Među najznačajnijim objavljenim radovima o kulturnim odnosima Poljske i Jugoslavije poslije II. svjetskog rata osobito valja spomenuti tekstove Damira Agičića,¹ Slobodana Selinića² i Ivana Hofmana.³ Selinić predstavlja međusobne odnose u području kulture u okviru određenom tadašnjim političkim interesima – savezništvom poslije II. svjetskog

- 1 D. Agičić, Przyczynek do historii polsko-jugosłowiańskich stosunków kulturalnych po II wojnie światowej- działalność Wiktora Bazieliha na polu promocji kultury i jego praca tłumacza, *Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*, t. XLVI.
- 2 S. Selinić, From love and cooperation to rejection and resentment: Yugoslav-Polish cultural cooperation 1945-1949, u: *Poljska i Jugosławia w stosunkach międzynarodowych po II wojnie światowej*, pod red. M. Pavlovicia i A. Zaćmińskiego, Bydgoszcz 2014, 237-248.
- 3 I. Hofman, „Zło kosmopolitizma” – izveštaj o kulturnim prilikama u Poljskoj 1949. godine, *Tokovi istorije*, 3 (2006).

rata te prekidom odnosa kao rezultatom osude Jugoslavije 1948. godine. Agičić se usredotočuje na djelatnosti Wiktora Bazielicha koji je znatno pridonio popularizaciji kulture jugoslavenskih naroda pomoću prijevoda, izlaganja, kao i djelovanjem u Društvu poljsko-jugoslavenskog prijateljstva nakon 1945. godine. Bazielich je održavao odnose s istaknutim osobama iz kulturnog života još prije II. svjetskog rata – između ostalog s Miroslavom Krležom, Julijem Benešićem, Đorđem Živanovićem i drugima. Vrlo zanimljiv dokument, koji predstavlja suštinu kulturne politike komunista u Poljskoj, prikazuje Ivan Hofman. U svom radu autor vrlo dobro uočava bit tadašnjih prilika u poslijeratnoj Poljskoj te opterećenja ratnom prošlošću. Međutim, pogrešnim potezom smatram, kao što je to učinio Hofman, uzimanje situacije dvaju glavnih likova iz filma Andrzeja Wajde *Pepeo i dijamant*, snimljenom prema knjizi Jerzyja Andrzejewskoga, kao polazne točke za opis tadašnjega društveno-političkog stanja. Autor se nekritički odnosi prema Wajdinoj izvedbi govoreći: „Kroz tragične sudbine dva glavna lika romana [...] prikazana je sva tragika Poljske u trenucima kada je svitala dugo očekivana sloboda.” Također, konstatacija o emigrantskoj vladi u Londonu kao „nacionalističkoj” i „poraženoj” čini se u najmanju ruku diskutabilna, uzimajući u obzir, što i sam autor naglašava u drugom odlomku uvoda, da su Staljin i poljski komunisti pod njegovim pokroviteljstvom 1944.-1948. nametnuli vlast brutalnom represijom, kao i činjenicu da su kršeni međunarodni ugovori u vezi s političkom situacijom poslijeratne Poljske. Wajdin film iz 1958. godine, iako jedan od najboljih poljskih filmova uopće po pitanju umjetničke izvedbe, predstavljao je ustvari još jedan vid komunističke propagande koja je željela prikazati rukovodstvo Zemaljske vojske u negativnom svjetlu.

Poslije II. svjetskog rata Poljska je uz SSSR i Čehoslovačku bila zemlja kojoj se u Jugoslaviji pridavala najveća pažnja. Ta se činjenica primjećivala i po pitanju kulturne razmjene. Osnovu odnosa činio je Ugovor o prijateljstvu i međusobnoj pomoći, potpisan u Varšavi 18. ožujka 1946. godine. Iako su obje zemlje načelno vezivali prisni odnosi, narodi dviju zemalja jedni o drugima nisu znali mnogo, što je 1947. godine ustvrdio književnik Meša Selimović. Društvo poljsko-jugoslavenskog prijateljstva oformljeno je u proljeće 1946. godine, a do kraja 1947. godine u Poljskoj je imalo 30 tisuća članova. Jugoslaveni su se u suradnji s Poljacima, osim na ideološke principe, pozivali na sličnu sudbinu i stradanja u II. svjetskom ratu te slavensko podrijetlo.⁴

U odnosima između Poljske i Jugoslavije ipak je došlo do naglog sloma nakon proglašenja Rezolucije Informbiroa 28. lipnja 1948. godine. Neslaganja Tita i vođa drugih zemalja lagera, ponajviše Staljina, imala su ipak dublje razloge. Iako je Josip Broz Tito od dolaska na čelo Komunističke partije Jugoslavije 1938. godine slijedio sve naredbe iz Moskve, od napada Njemačke na Jugoslaviju 1941. godine organizirao je partizanski pokret otpora. Uz to je bio primoran stvoriti vlastitu strategiju, po mnogo čemu različitu od one koju je komunistima u ratom zahvaćenoj Europi naredio Staljin. Unatoč činjenici da partizani tijekom rata od Sovjeta nisu dobili značajniju pomoć, jugoslavenski

4 S. Selinić, n. dj.

su se komunisti čvrsto oslanjali na sovjetske principe u razdoblju nakon 1945., a uspostavljena vlast bila je pravi pravcati primjer sovjetske.⁵ Tijekom II. svjetskoga rata cilj komunista na Balkanu nije bio samo dolazak na vlast pobjedom nad nacistima i kvislinzima te prevladavanjem nekomunističkih snaga, već i neki vid federacije balkanskih komunističkih država. KPJ kao stranka s najjačim položajem u zemlji u odnosu na druge balkanske države, radila je na tome da bude prva u budućoj federaciji.⁶ Pitanje balkanske federacije i proturječnosti između Jugoslavije, Bugarske i Albanije izazivali su nezadovoljstvo Moskve.⁷ U stvari, najveći problem za Sovjete predstavljala je neovisna Titova politika – ostvarivanje prisnih veza s Čehoslovačkom bez prethodnog obavještanja Staljina, prigovori Jugoslavije na nedostatak sovjetske pomoći u ratu, neprihvatanje sovjetskih naredbi da se ukloni antizapadna retorika, najočitiija po pitanju Trsta, te velika popularnost Tita u Čehoslovačkoj i Poljskoj. Početak 1948. godine već je nagovještavao početak razdora, a najvažniji komunisti u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji (FNRJ) – Tito, Kardelj te Đilas, u međusobnoj prepisci odbacivali su prigovore SSSR-a, pozivajući se na vlastito pravo izgrađivanja komunizma, izbornog vlastitim snagama.⁸ Titovo fokusiranje na državne interese u vanjskoj politici dovelo je konačno do razdora u komunističkom lageru 1948. godine.⁹

Nakon osude Jugoslavije na zasjedanju Kominforma 28. lipnja 1948. međusobni odnosi Varšave i Beograda bili su prekinuti upućivanjem pisma Veleposlanstvu FNRJ u Poljskoj 30. rujna 1948. godine u kojem se Jugoslaviju optuživalo za „špijunažu” i „diverziju”, povezivanje s „imperijalističkim snagama” i „neprijateljsko djelovanje spram Istočnog bloka”. U odgovoru vlasti Jugoslavije vladi Poljske isticalo se da je djelovanje komunista u Varšavi još jedan izraz nepravednog gonjenja Jugoslavije, zemlje koja je po mnogo čemu „najnaprednija” u uvođenju komunističkih uzora poslije II. svjetskog rata i koja je doživjela sudbinu sličnu poljskoj po pitanju stradanja od strane nacističke Njemačke u zbivanjima tijekom rata.¹⁰

Promatranje druge strane u međusobnim odnosima bilo je uvjetovano stanjem tih odnosa u danom trenutku. U dokumentima jugoslavenske diplomacije iz 1947./1948. godine, sve do proglašenja rezolucije Informbiroa, isticalo se tobožnje jačanje poljskih komunista u državi. U izvještaju Veleposlanstva FNRJ u Varšavi za razdoblje 11.

5 Vidi: V. G. Pavlović, *Stalinism without Stalin. The Soviet origins of Tito's Yugoslavia 1937-1948*, s. 16-27, 31-41, *The Balkans in the Cold War*, V. G. Pavlović (ed.), Belgrade 2011; R. E. Kullaa, *Origins of the Tito-Stalin split within the wider set of Yugoslav-Soviet Relations (1941-1948)*, s. 90-91, Isto.

6 L. Gibianskii, *Federative Projects of the Balkan Communists, and the USSR Policy During Second World War and At the Beginning of the Cold War*, s. 45-46, Isto.

7 Vidi o tome na primjer: L. Gibianskii, n. dj., s. 47-53, 57-59; R. E. Kullaa, n. dj., s. 91-93, M. Pavlović, *Albania between Tito and Stalin*, s. 165-167, Isto.

8 R. E. Kullaa, n. dj., s. 97-100, Isto; V. G. Pavlović, n. dj., s. 41-42, Isto.

9 V. G. Pavlović, n. dj., s. 42, Isto.

10 Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polski, Departament I, Wydział Naddunajski, Jugosławia, zespól 7, wiązka 20, teczka 191, *Wypowiedzenie Umowy o Przyjaźni i Pomocy Wzajemnej z 18 III 1946 roku przez Polskę, Nota Rządu FLRJ do Rządu RP*, karty 1-7.

svibnja – 15. lipnja 1947. godine bilo je navedeno da je utjecaj poljskih komunista sve snažniji u društvu koje je na njihovu vlast gledao sa sve većim povjerenjem.¹¹ Tek poslije proglašenja rezolucije Informbiroa jugoslavensko je veleposlanstvo, vjerojatno u skladu s naredbama vlasti, počelo isticati probleme komunista u Poljskoj. Kao što je navodila zamjenica otpravnika poslova Ambasade FNRJ u Poljskoj Bogdanka Čiplić, u to se vrijeme u Poljskoj radilo na što većem otezanju, pa čak i isključenju jugoslavenske propagande i kulture. Prema riječima Čiplić, zaplijenjeni su prijevodi jugoslavenske književnosti u Poljskoj.¹² Naime, već od 1946. godine uz podršku veleposlanstva u Varšavi na prijevodu knjige Vladimira Nazora *S partizanima* radio je član Društva poljsko-jugoslavenskog prijateljstva, promicatelj južnoslavenske književnosti i kulture Wiktor Bazielich. Trebala je to biti prva knjiga iz Jugoslavije objavljena u Poljskoj poslije II. svjetskog rata, no u trenutku kad je već bila pripremljena za objavljivanje došlo je do izbijanja sukoba Jugoslavije s Informbiroom, pa Nazorov dnevnik nije objavljen.¹³

Kao što pokazuju diplomatski izvori u Beogradu, radi isticanja uspjeha Jugoslavije i pravednosti rješenja koje je poduzeo režim u Beogradu, izaslanici u zemljama Istočnog lagersa naglašavali su probleme tamošnjih komunista. Prema ocjenama tadašnjeg veleposlanika u Varšavi Rade Pribičevića, u Poljskoj radničkoj partiji (PPR),¹⁴ unatoč jednoglasnoj osudi Jugoslavije, posve je sigurno znatan bio broj onih koji nisu odobravali kritiku upućenu Titovom režimu. Govoreći o unutarnjim problemima Poljske, Pribičević je naglasio da je „reakcija” u Poljskoj u to vrijeme „čvrsto digla glavu” i da su mnoga druga pitanja veoma složena. Diplomati se osvrnuo i na osudu Władysława Gomułka, govoreći da je bio „jedini sposoban političar poljskog podrijetla među sposobnim Židovima u CK PPR”, te: [...] Gomułka [je] uz svoje sjajne intelektualne sposobnosti, čovjek divnih kvaliteta, skroman, jednostavan, blizak radnom narodu.”¹⁵

11 Arhiv Jugoslavije (dalje AJ), 507 CK SKJ, Komisija za međunarodne odnose i veze, Poljska, IX-101/II, kutija 9, dokument 8, 11 V-15 VI 1947 *Politička situacija*. U stvari poljsko je društvo većinom bilo protiv vlasti komunista. O odnosu poljskog društva prema komunističkom režimu vidi na primjer: K. Kersten, *Narodżyny systemu władzy 1943-1948*, Warszawa.

12 AJ, 507 CK SKJ, Komisija za međunarodne odnose i veze, Poljska, IX-101/I, kutija 1, dokument 14, MIP FNR Trećem regionalnom Odeljenju, Beograd 26 jula 1948. godine, *Izveštaj odeljenja za propagandu za proteklih 10 dana* (pripremila Bogdanka Čiplić, pomoćnik atašea za štampu).

13 D. Agičić, n. dj., s. 219-220, 234-235.

14 Od prosinca 1948. godine Poljska ujedinjena radnička partija (PURP).

15 AJ, 507 CK SKJ, Komisija za međunarodne odnose i veze, Poljska, IX-101/II, kutija 9, dokument 18, Ambasador Pribičević, Ambasada FNRJ u Poljskoj Ministarstvu inostranih poslova, Varšava 16. juli 1948. Pribičević navodio je, da usprkos drugim članovima vrhovnih vlasti, koji su na račun poljskog otpora tijekom II. svjetskog rata veličali isključivo ulogu Crvene armije u „oslobađanju” Poljske od strane nacističke Njemačke, Gomułka je isticao nacionalne interese Poljaka. Vidi o tome također: AJ, 507 CK SKJ, Komisija za međunarodne odnose i veze, Poljska, IX-101/II, kutija 9, dokument 18, Ambasador Pribičević, Ambasada FNRJ u Poljskoj Ministarstvu inostranih poslova, Varšava 16. juli 1948; AJ), 507 CK SKJ, Komisija za međunarodne odnose i veze, Poljska, IX-101/II, kutija 9, dokument 22, *Septembarski plenum i kriza u partijskom rukovodstvu Poljske Radničke Partije*, septembar 1948.

Kultura – političke odrednice u Poljskoj i Jugoslaviji

U zemljama Istočnog bloka principi socrealizma uvedeni su brzo u svrhu vladajuće ideologije poslije 1945. godine. Isti je slučaj, sve do sukoba s Kominformom, bio i u Jugoslaviji, gdje je za kulturu odgovarao Agitprop, tijelo vlasti koje se brinulo da za potrebe režima stvaralaštvo bude u okvirima čvrsto određenih administrativnih sredstava.¹⁶

Sve do 1948., unatoč službenoj propagandi o prijateljstvu i čvrstim vezama, jugoslavenski su komunisti uzvišeno i s omalovažavanjem promatrali komuniste u drugim državama. U internim dopisima o poljskoj su kulturi pisali kao o „dekadentskoj”, a Krakov su smatrali gradom koji je potpuno zadržao „buržoaski” karakter. Te su se odrednice odnosile naravno na ideološki pogled jer su Jugoslaveni vidjeli da su se poljski autori čvrsto držali zapadnih uzora. Kao što je izvještavala Srbislava Kovačević, tadašnja otpravnica poslova u Veleposlanstvu FNRJ u Varšavi, poljski umjetnici bili su uvjereni u veličinu vlastite kulture, dok su se s omalovažavanjem odnosili spram sovjetskih uzora¹⁷.

Sukob s Kominformom prisilio je vlasti u Beogradu na traženje vlastitih rješenja. Već na V. kongresu KPJ Đilas je napadao „stara buržoaska skretanja”, „dekadentizam”, no bilo je i napada na zemlje lagera, prije svega Čehoslovačku.¹⁸ Treći plenum KPJ u prosincu 1949. godine nagovještavao je već dalekosežne promjene uočene 1950-ih godina. Milovan Đilas priznao je da se ne smije „rukovoditi“ kulturom preko administrativnih naredbi. Osim stare nekomunističke kulture kritizirana je još jedna nova „neprijateljska” pojava – sovjetski dogmatizam. Iako je još uvijek čvrsto zagovaran komunistički pristup kulturi i znanosti, već 1950-ih godina dolazi do znatne liberalizacije, potvrđene na VI. kongresu KPJ 1952. godine. Tome je najviše pridonio referat Miroslava Krleža na kongresu jugoslavenskih književnika 1952. godine u Ljubljani – vjerojatno pisan na Titovu inicijativu – u kojem se pisac prije svega osvrnuo na slikarstvo i kritizirao sovjetski socrealizam kao nekvalitetan u odnosu na francusko moderno slikarstvo koje je prema njegovim riječima bilo „revolucionarno“. Predrag Marković navodi da je partija bila pokrovitelj promjena u kulturi jer je koketiranje s modernizmom pridonosilo dobrom pogledu FNRJ na Zapadu, a za unutarnje probleme i komunistički sustav nije bilo štetno po procjenama partijskih funkcionara. Brzo se i ispostavilo da je sam režim svoju promidžbu želio vršiti upravo tadašnjim modernističkim sredstvima preuzetim sa Zapada. Ljubodrag Dimić navodi da se preobražaj same institucije očitovao u još široj propagandnoj djelatnosti, traženju vlastitih rješenja u okvirima komunističke

16 Vidi o tome na primjer: P. Marković, *Trajnost i promena. Društvena istorija socijalističke i postsocijalističke svakodnevnice u Jugoslaviji i Srbiji*, Beograd 2007, s. 42-43; Lj. Dimić, *Agitprop i kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945-1952*, Beograd 1988, 49-51.

17 S. Selinić, n. dj.

18 P. Marković, n. dj., s. 42-43; D. Bondžić, *Prosveta i nauka u Srbiji i Jugoslaviji 1945-1990*, „Istorija XX veka” 2/2008, s. 396-397; G. Miloradović, „Hegemonisti” i „revolucionari” odnos KPJ/SKJ prema kulturnoj eliti u Jugoslaviji tokom 40-ih i 50-ih godina 20. veka, „Istorija 20. veka”, 26(2), 2008, s. 381.

misli te preobražaju stvaralačkog života, u sve manjoj mjeri vođenog prema sovjetskim principima administrativnih nametanja kulturnih uzora.¹⁹

O biti uloge tadašnje kulture i njezinim zadacima u tijeku sukoba sa zemljama Istočnog bloka svjedočio je i referat Milovana Đilasa, predstavljen na plenarnoj sjednici CK KPJ krajem siječnja 1949. godine. Tadašnji šef Agitpropa čvrsto je iznio nužnost jakog propagandnog djelovanja u situaciji u kojoj se KPJ zbog „klevetničkih napada” SSSR-a i drugih socijalističkih zemalja našla na udaru: „[...] naša zemlja mora da izgrađuje socijalizam sopstvenim snagama, pri čemu joj ne samo imperijalističke, nego danas i socijalističke zemlje prave svakojake smetnje.” Kao vrlo važna stvar zagovara se vanjska propaganda u kojoj su najznačajnija dva elementa – suzbijanje laži i kleveta na račun Jugoslavije, ne samo demantijima, već i aktivnim stavom kojim bi se predstavljala pravednost jugoslavenskih rješenja i dokazivalo da se u Jugoslaviji gradi socijalizam. Prigovarao je pritom da je SSSR uglavnom zauzeo stav u kom negira sudjelovanje Jugoslavije u borbi protiv fašizma te uspostavljanje komunističke vlasti, čime je skrenuo s puta internacionalizma i zauzeo nacionalistički stav. Đilas je zagovarao „pitanje obrade domaćeg iskustva”, to jest odstupanje od primjene klišeja i tuđih rješenja jer je tadašnjoj jugoslavenskoj politici bilo nužno isticati vlastitu pravednost, prikazujući je kao pravovjernu principima lenjinizma-marksizma, suprotno lagerским izopačenjima.²⁰ U danim okvirima promatralo se i zbivanje u kulturnom životu komunističke Poljske.

Rusifikacija i borba protiv zapadnih utjecaja (1948.-1953.)

Već spomenuta prozapadna orijentacija poljskih autora, protiv koje se negodovalo u razdoblju intenzivne suradnje 1945.-1948. godine, veoma se isticala u izjavama jugoslavenskog veleposlanstva poslije prekida odnosa 1948. godine kao izraz neuspjeha poljskih komunista. U izvještajima koji su u Beograd stizali iz Varšave govorilo se o „rusifikaciji” poljske kulture. Glavnu oznaku tadašnjih zbivanja u stvaralaštvu diplomati su vidjeli u praćenju sovjetskih uzora, suprotnih prozapadnoj orijentaciji poljskog stanovništva. Naime, na plenumu Poljske ujedinjene radničke partije (PURP) u travnju 1949. godine tijekom diskusije žestoko je kritiziran kozmopolitizam, definiran kao „precjenjivanje kulture Zapada i klanjanje pred njom.” Zamjeralo se što u Poljskoj tom problemu nije pridana odgovarajuća pozornost, kao što je to bio slučaj u SSSR-u. Kao što se navodi u izvještaju vojnog atašea, znanstveni i umjetnički krugovi u Poljskoj bili su pod velikim utjecajem Zapada. Iz diskusije u krugu PURP-a bilo je očito da se, osobito nakon rezolucije Informbiroa, htjelo forsirati SSSR i tamošnja rješenja kao

19 Lj Dimić, *Agitprop i kultura*, n. dj., Beograd 1988, s. 245-263; P. Marković, n. dj., s. 43-44; D. Bondžić, n. dj., s. 403-405.

20 Hrvatski državni arhiv, CK KPH 1220, Arhivska jedinica 2.2.3.2. kutija 6, II plenarna sjednica CK KPJ, Referati sa plenarne sjednice SK KPJ održane 28., 29. i 30. januara 1949 g. Referat druga Đilasa „Aktuelna pitanja agitacije i propagande”

jedini uzor za poljsku kulturu. Do tog vremena, izvijestio je vojni izaslanik u Poljskoj, s ruskog nije preveden niti jedan udžbenik, svi su bili pisani u Poljskoj, dapače nisu bili sukladni komunističkoj liniji.²¹

O tom plenumu govori još jedan dokument koji je u svome članku predstavio Ivan Hofman iz Arhiva Jugoslavije u Beogradu. Dokument se nalazi u Arhivu Srbije i detaljno predstavlja problematiku obrađivanu u partijskom krugu i osudu „kozmo-politizma”. Jerzy Putrament, tadašnji tajnik Društva poljskih pisaca, snažno je napao zapadnu kulturu, stoljećima prisutnu u Poljskoj, podcjenjujući je na račun sovjetske, uspostavljene poslije boljševičke revolucije. Priznao je pritom da se poljska umjetnost unatoč komunističkim uzorima nametanim poslije 1945. godine čvrsto držala zapadnih korijena: „Naša današnja inteligencija, sa kojom moramo sarađivati, vaspitana je na tradicijama metanisanja kulturi Zapada”. Na taj je način Putrament priznao da su vlasti u Varšavi imale golemih problema sa stavom intelektualne elite prema novom režimu.²²

Najžešću kritiku zapadnih utjecaja u poljskoj kulturi iznijeli su na spomenutom plenumu 21.-22. travnja 1949. tadašnji veleposlanik Poljske u Moskvi Marian Naszkowski i predsjednik Odsjeka za propagandu CK PURP-a Jerzy Albrecht. Njihove izjave svjedočile su o stremljenju prema potpunom priznanju sovjetskog modela kao jedinog ispravnog u kulturi. Naszkowski je zaključio: „[...] posebno smo dužni ozbiljno slušati glas sovjetske kritike koja nam konkretno može pomoći u formiranju naše nove kulture.” Istovremeno Jerzy Albrecht, rukovodilac za propagandu u CK PURP, kazao je da je od partijskog plenuma iz kolovoza 1948. godine postignut „napredak” po pitanju uvođenja sovjetskih uzora u kulturu: „Iskustvo Sovjetskog Saveza uči nas koliko ogromnu stvaralačku i ozdravljujuću ulogu ima partijska marksistička kritika pogrešaka na kulturnom polju i nadzor partije nad kulturnim životom.” Iako je izrazio zadovoljstvo što je na kongresu književnika 1949. godine sočrealizam u književnosti bio istaknut kao najveći književni domet, istovremeno je rekao: „mnogi od njih ipak još uvek potajno podležu uticajima te trule pseudokulture dekadencije, pesimista i nihilista, predstavnika umiruće kulture Zapada [...]”. Poput Putramenta, priznao je kako intelektualci i umjetnici čine grupu u kojoj partijska propaganda ne može naići na veliko razumijevanje: „Odvojenost naših stvaralaca, književnika, kritičara od naše stvarnosti nije slučajna. Naše partijske organizacije čak i među književnicima, glumcima, umetnicima, likovnim umetnicima su najzapuštenije organizacije, najviše odvojene od našeg svakodnevnog rada i borbe.”²³

21 AJ, 507 CK SKJ, Komisija za međunarodne odnose i veze, Poljska, IX-101/II, kutija 9, dokument 29, 31 V 1949 Ministarstvo Narodne Odbrane FNRJ, Generalstab, Srećko Kanola, Načelnik II Uprave potpredsjedniku savezne vlade Aleksandru Rankoviću, *Izveštaj vojnog izaslanika u Varšavi za mesec april 1949.*

22 I. Hofman, n. dj., s. 217-218.

23 Isto, 218-219, 221-223.

Jedan od načina promidžbe sovjetske kulture u komunističkoj Poljskoj bila je djelatnost Društva poljsko-sovjetskog prijateljstva. U dokumentu Komisije za međunarodne odnose i veze iz veljače 1951. godine navedeno je da je u Društvo bilo učlanjeno preko 4,2 milijuna građana. U mjesecu poljsko-sovjetskog prijateljstva (7. studenog – 7. prosinca 1950. godine) organizirano je više od 3600 tečajeva kojima je prisustvovalo 67 tisuća slušatelja, od kojih su više od 12 tisuća bili seljaci. Krajem 1951. godine izvještavalo se, pozivajući se na podatke iz dnevnika *Trybuna Ludu*, da je 1950. godine Društvo organiziralo više od 300 tisuća predavanja i više od 40 tisuća umjetničkih izvedbi. Svim tim događajima prisustvovalo je preko 27 milijuna ljudi. Za Festival sovjetskog filma 1950. prodano je više od 14 milijuna ulaznica. Navodi se da je radi toga neophodno učenje ruskog jezika, a cilj je Društva usmjeriti se prije svega ka selu, ženama i mladeži. Tijekom zasjedanja Glavnog odbora donesena je i rezolucija kojom se traži uspostavljanje Instituta za upoznavanje Sovjetskog Saveza, a 15. rujna 1951. godine određen je kao rok za njegovu uspostavu. Na taj način se na mase htjelo utjecati u okviru Narodne fronte. U zadacima Društva za 1951. godinu istaknuto je da se poljska javnost treba dublje upoznati s „najnaprijednijom znanstvenom te umjetničkom mišlju koju predstavlja sovjetska”.²⁴

Međutim, kako je u pismu namijenjenom Državnom sekretarijatu inozemnih poslova polovicom 1953. godine izvještavao tadašnji otpravnik poslova FNRJ u Varšavi Momčilo Peles, iako je Kremlj imao potpunu kontrolu nad „marionetskom vojskom i vlašću”, mogućnosti ingerencije u sferi kulture bile su previše ograničene.²⁵ Razlog neuspješnih poteza u području umjetničkog života diplomata vidio je u prozapadnoj orijentaciji poljskih stvaralaca kao i „patriotizmu, svjetonazoru duboko ukorijenjenom u duhu romantizma”.²⁶ Jedan od pokušaja nametanja sovjetskih uzora u kulturnom životu prema Peleševom citiranom izvještaju iz 1953. godine bila je izgradnja Palače kulture i znanosti. Institucije smještene u toj zgradi trebale su biti podređene kreiranju trendova u kulturi koji bi pratili sovjetski model. Peleš je priopćavao: „Taj potez bio je izraz kajanja prema Poljacima zbog sramotne uloge Crvene armije tijekom Varšavskog ustanka 1944. godine, kao i cijele povijesti poljsko-ruskih odnosa, pune razaranja poljske kulturne baštine od strane Rusa.” No odnos poljskog društva prema izgradnji Palače bio je izuzetno negativan. Zdanje je izgrađeno po uzoru na zgradu moskovskog sveučilišta, zbog čega ga je većina Poljaka doživljavala kao simbol sovjetske dominacije:

24 AJ, 507 CK SKJ, Komisija za međunarodne odnose i veze, Poljska, IX-101/II, kutija 9, dokument 31, Poljska, *Izveštaj za mesec februar 1951. godine*; AJ, 507 CK SKJ, Komisija za međunarodne odnose i veze, Poljska, IX-101/II, kutija 9, dokument 33, *Poljska*, juni-decembar 1951. godine.

25 Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije (dalje DAMSP RS), PA (dalje Politički arhiv), Poljska, 1953. godina, fascikla (dalje f.) 66, dosje 6, Peleš, Ambasada FNRJ u Poljskoj do DSIP, Varšava 7.VI.1953, povjerljivo broj 47940.

26 AJ, 507 CK SKJ, Komisija za međunarodne odnose i veze, Poljska, IX, 101/II-1-52, fascikla 66, kutija 10.

„U očima Poljaka izgradnja palače dokaz je ‘sve većeg zarobljavanja njihove zemlje od strane Rusa’.”²⁷

Rusifikacija poljske kulture pokušavala se ostvariti i izdavačkom djelatnošću. U dokumentima pohranjenim u Arhivu Jugoslavije koji prate događaje u Poljskoj početkom 1950-ih godina navodi se da je 1951. godine broj knjižnica Društva poljsko-svjetskog prijateljstva bio veći od 1400, a u njima je bilo dostupno gotovo 400 tisuća knjiga. Također su postojali mnogi klubovi i društva u kojima su se nalazile brojne sovjetske publikacije i štampa iz SSSR-a.²⁸ Cenzura je primjerice zapljenjivala knjige Władysława Szpilmana *Smrt grada (Śmierć miasta)*, *U razrušenoj kući (W rozwalonym domu)* Jana Dobraczyńskiego, *Rujanska kampanja (Kampania wrześniowa)* Jerzeg Kirchmayera, *Osam dana na drugoj obali (Osiem dni na drugim brzegu)* Henryka Baczke ili *Podzemna vojska 1939.-1945. (Wojsko podziemne 1939-1945)* Jana Mulaka. Uz to, zaključuje Peleš, poljske su vlasti diskretno ispunjavale naredbe Kremlja, a Ured za sigurnost (Urząd Bezpieczeństwa) bez posebnih je naredbi plijenio knjige koje su se smatrale opasnim za režim. Na taj se način, prema riječima otpravnika poslova, pokušavala falsificirati poljska povijest. Uloga Crvene armije u „oslobađanju” Poljske naglašavala se i preuveličavala, dok su događaji poput pakta Ribbentrop-Molotov ili sudjelovanje Poljaka u borbi protiv hitlerizma bili prešućivani. Varšavski ustanak bio je tretiran kao epizoda jer se na taj način, kao što je smatrao Peles, težilo ka „sakrivanju istine o zločinačkoj ulozi Sovjeta koji su Nijemcima dozvolili gušenje Varšavskog ustanka”.²⁹

Rusifikacija je bila prisutna i u masovnoj prodaji ruskih knjiga koje su bile za 60% jeftinije od onih izdanih na poljskom. Djelovanje prema širenju interesa za rusku kulturu donosilo je minimalne efekte. Zbog toga su se organizirale lutrije na kojima su se mogle osvojiti knjige na ruskom. Vjerojatnost dobitka bila je gotovo 100%.³⁰ Međutim, kao što je još 1949. navodio profesor na sveučilištu u Łodzi Adam Schaff, veliki problem predstavljala je stručna literatura iz prijeratnog vremena. On je izrazio žaljenje što nije bilo dovoljno knjiga iz SSSR-a. To je, prema njegovom mišljenju, ukazivalo na problem povezan s oblikovanjem nove ideološki formirane inteligencije naklonjene režimu koji je SSSR nametnuo 1945. godine. Upravo zbog toga, tvrdio je Schaff, ljudi koji dolaze na fakultet bili su obrazovani na način da je njihov pogled na režim bio „neprijateljski”, sklon Zapadu.³¹

Peleš kao još jedan oblik rusifikacije navodi izgradnju spomenika zahvalnosti Crvenoj armiji, koji je potpuno zanemarivao domaće žrtve i ulogu poljskog pokreta otpora

27 DAMSP RS, PA, Poljska, 1953 godina, f. 66, dosje 6, Peleš, Ambasada FNRJ u Poljskoj do DSIP, Varšava 7.VI.1953, poverljivo broj 47940.

28 AJ, 507 CK SKJ, Komisija za međunarodne odnose i veze, Poljska, IX-101/II, kutija 9, dokument 33, *Poljska*, juni-decembar 1951. godine.

29 DAMSP RS, PA, Poljska, 1953 godina, f. 66, dosje 3, Peleš, Ambasada FNRJ u Poljskoj do DSIP, Varšava 17.IV.1953, poverljivo broj 46123.

30 DAMSP RS, Poljska, 1953 godina, f. 66, dosje 3, Peleš, Ambasada FNRJ u Poljskoj do DSIP, Varšava 17.IV.1953, poverljivo broj 46123.

31 I. Hofman, n. dj., s. 220-221.

protiv Hitlerove Njemačke. S druge strane, Moskva je podržavala poljske umjetnike. Jedan od vidova takve politike bio je nastup opernog ansambla iz Varšave u Moskvi koji je izveo spektakl jednog od poznatijih poljskih operskih redatelja Stanisława Moniuszka. U moskovskoj operi također je nastupao ansambl narodne glazbe, a u jednom od njih prisustvovao je i Staljin.³²

Jedan od malobrojnih oblika promidžbe poljskih kulturnih dostignuća s lager-skim, a ne samo nacionalnim karakterom, dužnosnici Veleposlanstva FNRJ u Poljskoj, Boško Zeković i Radimir Šaranović, vidjeli su u događajima organiziranim u ljeto 1948. godine u Wrocławu, odnosno izložbi „zapadnih oblasti“, ali i Međunarodnom kongresu intelektualaca. Poljaci su očekivali dolazak istaknutih osoba na potonja zbi-vanja – između ostalog, rektora Sorbonne, kao i tajnika Francuske akademije znanosti. Oba su događaja, prema mišljenju jugoslavenskih diplomata, prikazivala velike uspjehe komunista u pripojenim dijelovima, kao i značaj koji je pridavan tim područjima.³³

Još jedan vid promidžbe nacionalnih vrijednosti u kulturi predstavljala je dodjela književne nagrade poljske nadbiskupije u Gnieznu 1949. godine, koja je bila neovisna o komunističkom režimu. Jugoslaveni su smatrali da antikomunistički dio društva na taj način želi pokazati otpor prema pojačanoj propagandnoj aktivnosti komunističkog režima. Nagrade su, između ostalih, dobili poznati i talentirani pisci povezani s crkvenom tradicijom – Jerzy Zawieyski za dramsku umjetnost i Wojciech Bąk za pjesništvo. Oba su umjetnika naglasila da je dodjeljivanje nagrade svjedočilo o važnosti koju je Crkva pridavala pitanju kulture. Nagrade su upotpunile ionako vrlo bogat niz događanja povezanih s obilježavanjem 950. obljetnice prvog poljskog sveca, svetog Wojciecha, u Gnieznu, bivšoj poljskoj prijestolnici. U dokumentu se ističe da je ta vjerska obljetnica privukla pozornost Poljaka i dolazak velikog broja vjernika.³⁴

Promjene nakon Staljinove smrti (1953.-1956.)

U jugoslavenskom veleposlanstvu primijećeno je da je nakon Staljinove smrti došlo do promjena u poljskoj kulturi, iako vlasti u Varšavi nisu uvele jasne i dosljedne okvire kulturne politike. Promjene su, smatrali su diplomati, bile vidljive osobito u tisku u kojem je bivši sovjetski vođa spominjan definitivno rjeđe, dok je za života bio predstavljan kao oličenje kulta ličnosti kojem su ljudi bili dužni ne samo svoju slobodu nego i „život svoj i svoje djece.“ Ove promjene zahvatile su samo tisak jer je tijekom unutarpartijskih

32 MSP RS, Poljska 1953 godina, f. 66, dosje 11, Peleš, Ambasada FNRJ u Poljskoj do DSIP, Varšava 4.VII.1953, poverljivo broj 411128.; DAMSP RS, Poljska 1953 godina, f. 66, dosje 6, Peleš, Ambasada FNRJ u Poljskoj do DSIP, Varšava 7.VI.1953, poverljivo broj 47940.

33 507 CK SKJ, Komisija za medj. odnose i veze, Poljska, IX-101/I, kutija 1, dokument 14, Boško Zeković, Ambasada FNRJ u Varšavi, Odeljenju za štampu Ministarstvu inostranih poslova, 30. avgusta, *Pregled štampe od 16.-30. avgusta 1948. godine*, Radimir Šaranović, Ambasda FNRJ u Varšavi, Odeljenju za štampu Ministarstvu inostranih poslova, 9, juli, *Pregled štampe za mesec juni 1948. godine*.

34 I. Hofman, n. dj., s. 226-227.

diskusija, kao i u izdavačkoj djelatnosti Staljin još uvijek opstajao kao predmet kulta. Peleš spominje u ovom kontekstu izložbu u Nacionalnom muzeju u Varšavi „Marks – Engels – Lenjin – Staljin”, otvorenu u svibnju 1953. godine, koju su posjećivala samo partijska izaslanstva, a zbog potpune nezainteresiranosti poljskog društva uveden je besplatan ulaz.³⁵

Prva pojava nadolazećih promjena u području kulture, prema mišljenju dužnosnika jugoslavenskog veleposlanstva, mogla se uočiti u organizaciji 410. godišnjice Kopernikove smrti. Polovicom svibnja 1953. formiran je organizacijski odbor koji je predvodio Jan Demбовski, zastupnik direktora Poljske akademije znanosti. U isto vrijeme utemeljen je odbor – na čelu s premijerom Józefom Cyrankiewiczem – koji je trebao organizirati niz kulturnih događaja posvećenih razdoblju renesanse u Poljskoj. Spomenute priredbe trebale su početi 24. svibnja 1953. godine i trajati sve do kraja godine. Svjetski savjet za mir poručio je zemljama članicama Kominforma da sudjeluju u obljetnici Kopernikove smrti. Jugoslavenski su diplomati bili uvjereni u veliki propagandni značaj obaju događaja. Kopernik je predstavljen kao simbol otpora „anglosaksonsko-britanskog imperijalizma”. Naglašavan je poljski karakter kulturnih i znanstvenih događaja. Čuveni astronom po svojoj je veličini uspoređivan s Leonardom da Vincijem. Na taj su se način pokušavale afirmirati nacionalne vrijednosti i tradicije. Poljska akademija znanosti organizirala je konferenciju posvećenu povijesti, književnosti i znanosti u Poljskoj u doba renesanse. Druga pojava afirmacije poljske kulture bilo je izvođenje predstave Stanisława Moniuszka *Halka* koja je izazvala velik interes društva s obzirom na to da su ranije izvođene samo ruske opere.³⁶

O promjeni u pristupu poljskoj kulturi, prema mišljenju Peleša, također je svjedočilo obilježavanje nacionalnog praznika 22. srpnja 1953. godine. Osim slika komunističkih vođa, izložene su i one Mickiewicza, Słowackog i Chopina. Po prvi puta, zaključio je jugoslavenski otpravnik poslova, nije bilo mnogo govora o zahvalnosti koju Poljaci trebaju dugovati Sovjetskom Savezu. Jugoslavenski diplomat smatrao je da je to, nakon obilježavanja 410. obljetnice smrti Kopernika i dana poljske renesanse, bio sljedeći dokaz afirmacije poljske kulture. Predsjednik vojvodskog odbora u Varšavi Jerzy Albrecht

35 DAMSP RS, PA, Poljska, 1953. godina, f. 65, dosje 3, Peleš, Ambasada FNRJ u Poljskoj do DSIP, Varšava 4.VII.1953, poverljivo broj 49580. U stvari, poslije Staljinove smrti politička represija u Poljskoj tek je uzela maha. Tek od kraja 1954. godine dolazi do popuštanja represivnog karaktera režima. Bilo je to izazvano bijegom na Zapad Józefa Światła, zamjenika direktora u X. Departamentu Ministarstva javne sigurnosti, koji je na radiju Slobodna Europa iznosio podatke, pomoću kojih je režim u Varšavi bio potpuno kompromitiran u očima Poljaka. Naime, emisije su u Poljskoj, unatoč ometanju audio-frekvencija od strane komunističkog aparata, bile masovno slušane. Vidi o tome na primjer: P. Machcewicz, *Poljski rok 1956*, Warszawa 1993, s. 13-17.

36 DAMSP RS, PA, Poljska, 1953. godina, f. 65, dosje 3, Peleš, Ambasada FNRJ u Poljskoj do DSIP, Varšava 4.VI.1953, poverljivo broj 49536.

rekao je Pelešu da se potrebno usredotočiti na daljnje podizanje Varšave iz pepela, kao i na izgradnju muzeja Słowackoj i Mickiewicza.³⁷

Peleš je obavijestio Državni sekretarijat inozemnih poslova u Beogradu da je osim potpune nezainteresiranosti socrealizmom vidljiva i privrženost poljskih umjetnika prema zapadnoj, a naročito francuskoj kulturi. U razgovoru s francuskim veleposlanikom u Poljskoj čuo je da je nastup kazališta iz Francuske, prvi nakon niza godina, izazvao veliku pozornost Poljaka i da je svjedočio ne samo o stalnoj živoj simpatiji prema Francuskoj, već i nezadovoljstvu zbog izolacije zemlje. Peleš je prenio da je, zbog prijedloga komunističkih vlasti u Varšavi upućenog 1953. godine Parizu o potpisivanju ugovora o prijateljstvu, moguća veća prisutnost Francuske u Poljskoj.³⁸

O sve većim promjenama u poljskom književnom životu u godinama nakon Staljinove smrti svjedočio je članak iz 1955. čiji je autor Mirosław Żuławski u časopisu *Przeгляд Kulturalny* iz svibnja 1955. kritički govorio o nedostatku objavljivanja i tiskanja zapadne književnosti u Poljskoj, pritom otvoreno kritizirajući „ždanovštinu”. Arso Milatović, od 1955. veleposlanik FNRJ u Poljskoj, tvrdio je da je članak ubo u najslabiju točku poljskih komunista – kulturu i nagovijestio bitne promjene u ovome području.³⁹

U izvještaju pripremljenom u Ministarstvu vanjskih poslova Jugoslavije izraženo je uvjerenje da se destalinizacija u Poljskoj prije svega očitovala u sve većoj slobodi izražavanja umjetnika i znanstvenika. Kao dokaz naveden je slučaj rasprave posvećene znanstvenoj metodologiji koju su vodili Adam Schaff koji je bio blizak vladi i „liberalan” profesor Józef Chałasiński.⁴⁰

Kao preludij promjena Milatović je vidio i nastupe Jerzyja Putramenta, tajnika Saveza poljskih pisaca, koji je govoreći o Americi izrazio stav „bliži istini” umjesto indoktrinirajućih slogana. U članku o Czesławu Miłoszu nije bilo riječi samo o „izdajniku”, kao što je tada predstavljan kasniji dobitnik Nobelove nagrade u komunističkoj propagandi, nego i o „u mnogo čemu talentiranom” piscu.⁴¹

Veliki korak prema udaljavanju od kulture kao elementa propagande nagovijestio je tekst Adama Ważyka *Poema za odrasle*. Prema analizama veleposlanstva, pisac je htio dokazati da nije kukavica za što su ga optuživali prilikom odsutnosti s partijskog plenuma u lipnju 1955., gdje je njegovo stvaralaštvo bilo kritizirano. Negativan odnos prema njegovu djelu izrazili su ljudi snažno povezani s PURP-om koji su Ważyka optužili da je „jednostrano i uvredljivo” predstavio život u Novoj Huti. Blagonakloni

37 DAMSP RS, PA, Poljska, 1953 godina, f. 65, dosje 9, Peleš, Ambasada FNRJ u Poljskoj do DSIP, Varšava 28.VII.1953, poverljivo broj 411134.

38 DAMSP RS, PA, Poljska, 1954. godina, f. 66, dosje 20, Peleš, Ambasada FNRJ u Poljskoj do DSIP, Varšava 27.X.1954, poverljivo broj 414080.

39 DAMSP RS, PA, Poljska, 1955 godina, f. 47, dosje 17, Milatović Ambasada FNRJ do DSIP, 23.V.1955 Varšava, poverljivo broj 47118.

40 DAMSP RS, PA, Poljska, 1955 godina, f. 47, dosje 1, *Neki momenti iz unutrašnje situacije u Poljskoj*, poverljivo broj 18963.

41 *Isto*.

prema Ważykovej knjizi bili su međutim antikomunistički raspoloženi intelektualci. Bio je i dio poljskih komunista koji su djelo Ważyka smatrali nečim novim, zanimljivom pojavom u kulturi. Ovo je stajalište bilo i najbliže onome Veleposlanstva Jugoslavije. Kao nova pojava i pretpostavka za promjene promatrana je činjenica da, usprkos tome što su *Poemu za odrasle* kritizirali Żółkiewski (šef Odsjeka za kulturu CK PURP) i Kruczkowski, Ważyk nije bio izbačen iz partije. Kritika teksta, smatrali su u Veleposlanstvu, „nije bila vezana uz nove pojave u poljskoj kulturi nego njihovo zloupotrebljavanje”.⁴²

Prema mišljenju jugoslavenskih dužnosnika, nije objavljeno niti jedno književno djelo koje bi opisivalo promjene u Poljskoj nakon Staljinove smrti. Jedina pojava bila je kazališna predstava *Glavno dežurstvo* u kojoj se radilo o liječniku, nekad zarobljenom, a u tadašnjoj sadašnjosti prihvaćenom u društvu. Ta se predstava fokusirala na problem privilegija vlasti.⁴³

U vezi s dubokim promjenama u poljskom stvaralaštvu, do partijskog je savjeta došlo u prosincu 1955. godine. Sudionici su tvrdili da su se pisci udaljili od stvarnog života, mada nisu predstavljene nikakve smjernice ni naredbe. U raspravi o književnosti ustvrdilo se da je „staro” neprihvatljivo, ali da se ne smije dopustiti da se u stvaralaštvu sada samo kopira inozemne umjetnike. Prema riječima Milatovića, to je stajalište bio izraz kritike, ali ne uplitanja u stvaralačku slobodu.⁴⁴

Osoba kojoj je pridana posebna pozornost bio je Czesław Miłosz. U unutarnjim izvještajima DSIP-a okarakteriziran je kao „vodeća ličnost poljske kulture u emigrantskim krugovima”. U navedenom se dokumentu tvrdi da je autor *Zasužnjenog uma* bio cijenjen u intelektualnim krugovima kao jedan od darovitijih pisca svoje generacije.⁴⁵ Jugoslavija kao država koja se protivila Sovjetskom Savezu 1948. godine radila je na tome da iskaže svoju pravovjernost socijalističkom sustavu, suprotno sovjetskim uzorima, smatranim u Beogradu kao izopačenje. Dio te politike ostvarivao se zahvaljujući intelektualcima ljevičarskih stavova iz Istočne Europe koji su se, međutim, protivili sustavu koji je nametnuo Kremlj.⁴⁶ Činilo se da je budući dobitnik Nobelove nagrade, osim socijalista Adama Ciołkosza, najodgovornija ličnost poljske emigracije. Jugoslavensko Ministarstvo vanjskih poslova prosljedilo je diplomatima u Parizu naredbu da stupe u kontakt s Miłoszem.⁴⁷

42 *Isto.*

43 *Isto.*

44 *Isto.*

45 *Isto.*

46 Vidi npr. S. Selinić, *Jugoslovensko-čehoslovački odnosi 1945.-1955.*, Beograd 2010., s. 563.-598. Autor je prikazao nekoliko istaknutih intelektualca iz Čehoslovačke koji su se nakon preuzimanja vlasti od komunista u Pragu našli u inozemstvu. Dolazili su u Jugoslaviju te se u svojim istupima kritički očitovali o životu u zemljama Istočnog Bloka. Navodi poznatog kemičara Rudolfa Krupičku, člana socijalističke internacionale Františka Plašila i Bohuslava Laušmana.

47 DAMSP RS, PA, Poljska, 1953. godina, f. 66, dosje 25, *Emigrantske socijal-demokratske grupe iz Istočno-evropskih zemalja na Zapadu.*

Polovicom 1955. godine u već navedenom unutarnjem dokumentu DSIP-a smatralo se da je u Poljskoj „nestala nužnost političkog oportunitizma.” Tobožnji dokaz ovih konstatacija beogradski su diplomati vidjeli u slikarskoj izložbi u Varšavi, kao i u priznanjima dodjeljivanim autorima za „stvaralaštvo muzike u duhu modernizma”.⁴⁸ Izraz umjetničke slobode za jugoslavenske komuniste bio je i govor Jerzyja Putramenta na kongresu Saveza poljskih pisaca u lipnju 1955. godine. Režimski je pisac u svome referatu „O socijalističkoj književnoj kritici” napao skupinu mladih književnika iz Krakova govoreći o štetnim „buržoaskim odjecima” njihova pisanja. Na taj se način usprotivio njihovim stavovima protiv uplitanja u stvaralačku slobodu. Unatoč tomu, u DSIP-u je donijet zaključak da su se mladi pisci izražavali toliko radikalno da ih je u danom trenutku bilo teško braniti. Međutim, uz pomoć Żółkiewskog moguća je bila rasprava u kojoj su se krakovski autori uspjeli obraniti.⁴⁹

Potvrdu velikih postignuća poljske kulture Arso Milatović vidio je u organizaciji Chopinovog natjecanja koje se održavalo u Poljskoj u razdoblju od 21. veljače do 22. ožujka 1955. godine. Dolazak velikog broja stranih gostiju (74 pijanista iz 20 zemalja svijeta), kao i međunarodni sastav žirija svjedočili su o golemom značaju koji su poljske vlasti pridavali toj priredbi. Natjecanje je izazvalo veliku pozornost javnosti. Poljaci su sudionicima pokrivali sve moguće troškove, željeli su u što boljem svjetlu prikazati komunističku Poljsku kao „zemlju miroljubivosti i koegzistencije”.⁵⁰

Prema mišljenju jugoslavenskog veleposlanstva, do mnogih prijelomnih trenutaka u kulturnom životu Poljske došlo je nakon XX. kongresa KPSS-a u veljači 1956. godine. Došlo je do kritiziranja ždanovštine, vidljiv je postao proces rušenja čvrsto određenih ideoloških granica u kulturi.⁵¹ Te su promjene izazvale zabrinutost sovjetskih dužnosnika u Varšavi. Tajnik sovjetskog veleposlanstva u Poljskoj rekao je jugoslavenskom diplomatu Vidasu: „[...] zaboravilo se o socijalizmu i marksizmu. U književnosti heroji postaju pijanci i prostitutke, a gdje su ljudi koji su gradili socijalizam?” Njegovo su nezadovoljstvo osobito izazvali napisi u tisku i stavovi poljskih intelektualaca.⁵² U veljači 1956. godine Tabor, tajnik veleposlanstva FNRJ, u razgovoru sa Jerzyjem Putramentom uočio je velike promjene u njegovom stavu u odnosu na ranije razdoblje. Kako je zaključio Tabor, Putrament je ranije običavao žestoko napadati Jugoslaviju. U spomenutom razgovoru pisac ga je uvjeravao da ne žele loviti heretike, već se razračunati s vlastitim pogreškama. Dodao je pritom da se umjetnicima u Poljskoj ne smiju zatvarati

48 DAMSP RS, PA, Poljska, 1955. godina, f. 47, dosje 1, *Neki momenti iz unutrašnje situacije u Poljskoj*, poverljivo broj 18963

49 DAMSP RS, PA, Poljska, 1955. godina, f. 47, dosje 2, *Mesečni izvještaj za juli 1955. god.*, poverljivo broj 410225

50 DAMSP RS, Poljska, 1955. godina, f. 47, dosje 7, Milatović Ambasada FNRJ do DSIP, Varšava 15.III.1955, poverljivo broj 43838.

51 AJ, CK SKJ 507, Komisija za međunarodne odnose i veze, Poljska, IX, 101/II-1-52, fascikla 38, kutija 3. U stavri veliki doprinos za popusta

52 MSP RS, Poljska, 1956, f. 65, dosje 6, Varšava 11.VIII.1956 telegram Milatović do DSIP, poverljivo broj 413149.

usta, ali je napomenuo i da kao komunisti moraju biti veoma oprezni jer su slobodarski trendovi najjači upravo u Poljskoj pa ne bi trebalo izazivati gnjev Moskve.⁵³

Proces širenja kulturne slobode bio je trenutno zakočen, tvrdilo se u Veleposlanstvu FNRJ u Varšavi, zbog revolucije u Mađarskoj i sovjetske agresije izvršene u jesen 1956. godine na tu zemlju. Poljaci, a među njima osobito mladež i inteligencija, masovno su izražavali podršku Mađarima i još više osuđivali sovjetsku intervenciju. Antiruske i antisovjetske parole prisutne u to doba veoma su zabrinjavale vlasti u Varšavi.⁵⁴ Partijske vlasti odlučile su odgoditi kongres književnika koji se trebao održati u Poljskoj. Pribojavali su se pojava antisovjetizma, a naslućivali da bi do njih moglo doći. Naime, među poljskim književnicima vladalo je nezadovoljstvo zbog sustava sovjetske delegacije koja je trebala doći na kongres. Pisici su zamjerali što je Sovjetski Savez u Varšavu uputio najveće zagovornike staljinizma. Otkazivanje kongresa poljski su umjetnici shvatili kao dokaz malaksalosti komunističke partije, što je istaknuto u izvještaju veleposlanstva.⁵⁵

Zaključak

Kultura kao jedan od važnijih čimbenika društvenog života bila je bitna komunističkim vlastima radi promidžbe vlastite politike. Takav je slučaj bila i komunistička Poljska u kojoj su tadašnje vlasti pokušavale pridobiti intelektualnu elitu radi ostvarivanja vlastitih ideoloških ciljeva.⁵⁶ Uvođenje sovjetskih uzora bilo je izuzetno zahtjevno s obzirom na stoljetnu povezanost poljske umjetnosti sa Zapadom.

Prema mišljenju povjesničara Ljubodraga Dimića, promjene do kojih je došlo nakon raskida sa zemljama Istočnog lagra i tijekom oblikovanja nove linije u kulturnoj politici u Jugoslaviji bile su zasnovane na odbacivanju uvjerenja da se ljudska svijest može oblikovati administrativnim sredstvima. Bilo je to vidljivo od 1951. godine kada je Agitprop počeo nestajati u svom djelovanju da bi konačno bio raspušten već 1952. godine.⁵⁷

53 DAMSP RS, Poljska, 1956, f. 65, dosje 6, Milatović DSIP-u, Varšava 3.II.1956, poverljivo broj 41659.

54 DAMSP, RS, PA, Poljska, 1956. godina, f. 64, klasacija 100, fascikla 2, Varšava 3.XI.1956 telegram Milatović do DSIP, pov. Broj 418466, Varšava 3.XI.1956 telegram Milatović do DSIP, pov. Broj 418484. Antisovjetsko raspoloženje u poljskom društvu i njegovo izražavanje bio je jedan od prepoznatljivih znakova 1956. godine u Poljskoj, vrlo važan kad je riječ o društveno-političkim promjenama. Vidi o tome više: P. Machcewicz, n. dj., Warszawa 1993, s. na primjer 32-37, 42-45, 88-89, 112-115, 153-158, 169-171.

55 DAMSP RS, PA, Poljska, 1956. godina, f. 65, klasacija: Poljska 150, fascikla 1, Milatović DSIP-u, Varšava 7.XI.1956, poverljivo broj 418881.

56 Vidi o tome: A. Paczkowski, *Pola stoljeća povijesti Poljske 1939-1989*, Zagreb 2001, s. 224-225.

57 Lj. Dimić, *Agitprop i kultura*, Beograd 1988, s. 272-273.

Kada je Jugoslavija nakon raskida s Istočnim blokom počela tražiti svoj put, ne želeći se okaniti komunističke ideologije, zemlje ovisne o Moskvi prikazivala je kao nepravo- vjerne izvornim idejama komunizma. Jedan od vidova podcjenjivanja njihovih rješenja bilo je izmišljeno ili stvarno iskazivanje svih mogućih slabosti tamošnjih režima. Kao što je vidljivo u jugoslavenskim diplomatskim dokumentima iz spomenutog razdoblja, prikazujući probleme poljskih komunista u kulturnoj politici, situacija u Poljskoj htjela se prikazati, barem u internoj dokumentaciji namijenjenoj partijskom krugu, na način da se rješenja Istočnog bloka što više dezavuiraju. Pogled na kulturu u Poljskoj je po ovom pitanju osobito važan i zbog toga što je komunistički režim u Poljskoj u najvećoj mjeri nailazio na poteškoće upravo u tom segmentu. Propagandni ciljevi kulture i velika važnost koja se umjetnicima pridavala u komunističkim državama, o čemu je govorio i Czesław Miłosz u *Zaslužnjenom umu*, bez obzira na to što su djelomično nailazili na uspjeh, istovremeno su imali veliku oporbu u značajnom dijelu autora u zemlji. Na taj se način može predočiti slabost poljskih komunista u odnosu na Jugoslaviju.

SUMMARY

Polish culture 1948-1956. The perspective of the Yugoslav Embassy in Poland as an expression of his own regime legitimization

The article focuses on Polish culture in the years 1948-1956 from the perspective of the Yugoslav Embassy in Warsaw. After Tito-Stalin split in June 1948 and Yugoslav exclusion from Cominform, Belgrade tried to prove in its propaganda to be right in contrary to Moscow and its satellites. Yugoslavia was undermining legitimization of communist authority in the states dependent on Moscow. Tito's diplomacy pointed out the problems in these countries and showed along the way its superiority over former allies, manifesting its adherence to the communist thought, yet displaying the Soviet model of communism as a distorted one.

In the case of Poland, it was cultural life, where Soviet patterns met the biggest resistance. Authorities in Warsaw paid great attention to the culture, seeking to get sympathy of artistic circles, nevertheless communists met a strong resistance in this field. Imposition of so-called socialism among Polish artists was in contrary to the traditional ties of Polish heritage with the West.

While in the internal documents the Yugoslav communists, in the period of close cooperation between Poland and Yugoslavia in the years 1945-1948, had perceived with score

„bourgeois“ and „decadent“ currents in Polish culture, in the later period – during the conflict with the Eastern Block – Yugoslav diplomats in Warsaw were emphasizing the disapproval of Polish artists towards socialism and the domination of the Soviet culture that hardly met any interest among Poles. On that way the Yugoslavs were attempting to undermine Soviet domination over Eastern Europe, which has imposed its own model without paying attention to the specificity of the satellite states and which was abandoning purported communist paradigms.

Keywords: Poland, Yugoslavia, culture, communism, Soviet Union